

Josep PERARNAU I ESPELT

SOBRE L'ESTADA D'ARNAU DE VILANOVA A PARÍS, 1299-1300:
LES DUES DATES DELS TEXTOS

En el volum vintè d'aquest anuari, un servidor publicava els dos únics documents que s'havien salvat del procés parisenc ‚in causa fidei’ a càrrec d'Arnaud de Vilanova per la publicació del seu, tal com l'autor l'intitula (lín. 85) *De adventu antichristi*, posteriorment transformat, en el *De tempore adventus Antichristi*, i aprofitava aquella ocasió per reconstruir les fites més importants del dit procés; s'intitulava *Sobre la primera crisi entorn el De adventu antichristi d'Arnaud de Vilanova* («ATCA», XX (2001), 349-402), on no estudiava en particular la cronologia d'aquells esdeveniments, ans explicitava els documents que havien acompanyat i donada consistència jurídica a cada un dels passos del procés inquisitorial (354-368), en feia llista d'almenys quinze (369-370), i els datava a l'interior dels anys documentats en els dits dos documents, normalment els anys ja indicats pels qui m'havien precedit en l'atenció al dit procés.

Cinc anys més tard, l'admirat amic Prof. Dr. Michael McVaugh, publicava dins els «Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge» (73 (2006), 29-42), un article intitulat *Arnaud de Vilanova and Paris: one Embassy or Two?*, que ell mateix em féu arribar. Agraeixo cordialment a l'amic McVaugh el dit article, en el qual, si no m'erro ell concentra la seva atenció en si l'ambaixada fou única i datable només el 1300, o si les missatgeries foren dues, una el 1299 i una altra el 1300, i, havent constatat que el 1299 «has continued to exercise great power the imagination of historians» (p. 36), ell, basat en el fet que la documentació de l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA) és només del 1300, defensa la darrera datació.

Crec haver de precisar que un servidor mai no vaig parlar d'ambaixades' en plural, ans només d'ambaixada' en singular, tal com consta en les pàgines 355, nota 9, 359 i 364, i en la darrera em pregunto, no si les ambaixades foren dues, ans només si foren dos els viatges a París a l'interior d'una ambaixada única.

Per la meua banda, en comptes de discutir les posicions manifestades pel prof. McVaugh, a fi d'evitar tot allò que en un cas com aquest hi pogué haver (o semblar) de personal o de polèmic, i a fi de centrar-me en allò que ens permeten de saber amb certesa els dos texts salvats del procés inquisitorial esmentat (pàgines 377-388 del meu article), em limito a analitzar les dues datacions proporcionades pels dos documents notariais salvats d'aquell procés.

El primer, apel·lació al papa, comença indicant l'any: «Anno a nativitate eiusdem [Domini] millesimo trecentesimo» (lín. 2), indicació completada amb la del dia i mes (líns. 137-138): «Actum Parisius... III° idus octobris»,

per tant, 12 d'octubre del 1300; cal que no oblidem que es tracta de la decisió personal i de la consegüent acta notarial d'apel·lació a la Santa Seu, amb la qual Arnau de Vilanova posava punt final als actes d'aquell procés parisenc, al qual uns professors de la Facultat de Teologia i les autoritats del bisbat de París l'havien sotmès per l'esmentat *De adventu antichristi*: decisió personal i acta notarial que són el pas núm. 12 del conjunt documentat del dit procés (p. 369).

El segon text, comiat destinat al rei de França, conseqüència de l'anterior apel·lació, és en ell mateix no datat, però, en canvi, data amb precisió l'acte, que encetà el procés inquisitorial de París (recordem que la frase següent s'adreça al rei de França):

«...postquam a vobis licentiam redeundi ad eum [regem Aragonie] recepissem in Betausel, et die sabbati mane post festum beati Thome disposuissem iter meum arripere versus Episcopum Tholosanum..., die precedenti in sero Parisiensis Officialis prodicionaliter me fecit vocari...» (líns. 163-169):

en aquell moment i amb aquella actuació havia començat d'afectar directament Arnau de Vilanova el procés inquisitorial o ,in causa fidei', del qual en la data constatada en el paràgraf anterior (12 d'octubre de 1300), mestre Arnau tenia la intenció d'alliberar-se i gràcies a la fiança dipositada en mans del dit Officialis, de prosseguir, d'acord amb el rei de França en la trobada a Betausel, la seva missatgeria, emprant el camí vers el bisbe de Tolosa el dissabte al matí després de la festa de Sant Tomàs.

Hem caigut en un dels punts més dubtosos, el del significat de la frase: «die sabbati mane post festum beati Thome», dissabte en què aquell any s'escaigué la festa del protomàrtir Sant Esteve i, per tant, el dia abans, dins aquella mateixa setmana, s'havia escaigut la Festa de Nadal. Ací l'amic McVaugh ha concentrat la seva atenció a trobar d'altres ,sants Tomàs' canonitzats (pp. 36-37 del seu article), quan s'havia de fixar en el mot ,festum', perquè de sants Tomàs n'hi pot haver d'altres, i en l'Església Occidental s'han de cercar en un *Martyrologium Romanum*, llibre oficial que es limita a indicar els màrtirs o els confessors que moriren un dia determinat i és el dia del seu sant, però en canvi el ,festum beati Thomae', es refereix no al dia del sant, ans al de celebració litúrgica en l'Ofici diví i en la Missa, i s'ha de cercar en els calendaris que precedien (i precedeixen) missals i breviaris, on trobem el o els sants que cada dia han de tenir celebració litúrgica: el dia de sant Tomàs (21 de desembre) entrava en aquests calendaris amb la categoria de ,festum' perquè era la celebració litúrgica d'un apòstol, aleshores amb la consegüent obligació d'oïr missa i d'abstenir-se de treballar, també de treballar en els tribunals, sobretot els eclesiàstics; de més a més, el ,festum beati Thome' durant segles anava i ha anat vinculat fins als nostres dies a un fet d'àmplia repercussió social i popular, les cèlebres ,Témpores de sant Tomàs' és a dir, les Témpores d'Advent, on no calia dir que era un apòstol, perquè era el sant Tomàs per antonomàsia,

en què molts estudiants rebien la primera tonsura i molts clergues eren promoguts a ordes menors o majors: dient ,festa de sant Tomàs' o simplement ,sant Tomàs' ja n'hi havia prou per a saber de quin dia festiu es tractava. Tenim, doncs, que, després del diumenge, aquella setmana, començà amb el dilluns, 21, Sant Tomàs, 22 dimarts, 23 dimecres, 24 dijous, 25 divendres (Nadal) i 26 dissabte (Sant Esteve). Cronològicament, l'expressió «die sabbati mane post festum beati Thome» significa, clar i net que mestre Arnau havia decidit marxar de París el dissabte al matí del 26 de desembre.

Cal, doncs, comprendre que l'acte, en virtut del qual mestre Arnau de Vilanova era detingut per l'Oficial del bisbat de París i amb el qual per a ell començava el procés a càrrec seu ,in causa fidei' (i som en el núm. 3 dels passos del dit procés, tal com es pot veure en la citada pàg. 369 del meu article), era anterior a l'acte, amb el qual, després de llarga tramitació del procés esmentat (passos 4-11 de la meua p. 369), l'encausat mestre Arnau de Vilanova, se n'alliberava, aollint-se a la jurisdicció universal del papa. I si ja sabem quan tingué lloc l'apel·lació al papa (12 d'octubre del 1300), aquell acte inicial més o menys relacionat amb el ,festum beati Thome', 21 de desembre, per força no pot ésser del 1300, ans s'hagué d'escaure la nit de Nadal a Sant Esteve del 1299 (McVaugh, 33-34).

Ara podem saber amb tota la precisió quin dia (o més ben dit, quina nit) fou la de la detenció de mestre Arnau o quan s'escaigué aquell dissabte que ell tenia previst d'emprendre camí a Tolosa o quin fou el dia en què ,sero', al vespre, fou citat pel dit Oficial del bisbat de París? Si podem precisar aquell dia, fins i tot podem veure la raó de la dita nocturnitat acompanyada, segons l'encausat, d'una certa traïdoria.

Heus-nos arribats al pinyol del problema i crec que cal donar la paraula a l'amic McVaugh:

«What then are we to do with the original conclusion that Arnau's statement in the *Notificatio*, that he was arraigned before the bishop of Paris ,die sabbati mane post festum beati Thome', must refer to December 1299? ... If we ask on wath day of the month these events would have taken place, we find that Arnau would have been inveigled into the Official's power on 25 *December* 1299! It would seem to be an extraordinary day for the Official to have chosen to act...» (36).

Ací un servidor he d'agrar a l'amic McVaugh l'haver recordat, sense sortir de la mateixa pàgina, que jo mateix, estranyat pel fet que el vespre de la citació fou el de la festa de Nadal i que el de la detenció, de part de matinalda (,post involutum noctis', lín. 173) fou ja el de la mateixa nit entre Nadal i sant Esteve, vaig proposar de llegir ,die sabbati mane *ante* (i no ,post') festum beati Thome' (357, nota 10, b).

Però també he de dir que la reflexió que ha acompanyat la present nota m'ha fet canviar de pensament i que ara em col·loco en la companyia d'aquells capdavaners dels estudis arnaldians (Barthélemy Hauréau, Émile Chatelain,

Heinrich Denifle, Heinrich Finke) i del més recent Jean Coste (256, nota 10, a; i espero que aviat en la de l'amic Michael McVaugh), que no han tingut cap empatx a afirmar que la citació i posterior detenció de mestre Arnau de Vilanova per part de l'Oficial (Secretari-Executor) del bisbat (no del bisbe) de París fou posada en pràctica el vespre i la mateixa nit entre la festa de Nadal i la de Sant Esteve.

Jo no sé per quina raó els autors esmentats es decidiren a col·locar citació i detenció en la gran festa de Nadal, perquè és possible que ells tinguessin els seus dubtes, un cop s'hagueren adonat quina era la datació real d'aquell petit trencaclosques: ‚die sabbati mane post festum beati Thome‘: és possible que fos el sentit de responsabilitat professional, que obliga a de sotmetre's a la lletra d'un document; ja he dit que un servidor, veient les dificultats de la Diada, havia proposat la substitució del ‚post festum‘ per ‚ante festum‘.

Però puc informar el possible lector que allò que m'ha fet canviar de pensament fou el conjunt de la frase i en particular el mot ‚mane‘: «...die sabbati mane post festum beati Thome disposuissem iter meum arripere...» (líns. 164-165): he de donar per suposat que pels ambients de la cort reial, pels de la universitat i pels del bisbat de París s'hauria escampat la notícia que mestre Arnau de Vilanova s'havia decidit a marxar el dissabte, dia de sant Esteve, al matí; si, doncs, hi havia de part dels cinc o sis mestres implicats en l'examen del *De adventu antichristi* la convicció que l'opuscle arnaldia presentava problemes de fe, llur corresponent pressió damunt les autoritats del bisbat decidí aquestes a obrir un procés ‚in causa fidei‘ i per tant havien d'encausar l'interessat i no deixar-se'l escapar tan tranquil el matí del dia de sant Esteve.

Que el dit procés ja havia estat obert, el capteniment de l'Oficial del bisbat aquella nit, arribant a detenir mestre Arnau i les seves cavalgades (líns. 172-173: ‚me... retinuit cum equitaturis meis‘) ho demostra i, obert el procés, calia assegurar la presència a París de l'autor de l'opuscle a fi que respongués de la doctrina escrita i escampada per ciutat i universitat des del moment que n'havia presentada una còpia al Cancellier de l'estudi i aquest l'havia posada en mans dels professors (líns. 108-113 i 150-155). Certíssimament la festa de Nadal era dia inhàbil per a qualsevol actuació judicial i un procés ‚in causa fidei‘ ho era, però ja sabem que justament aquests processos d'inquisició eren alliberats de qualsevol prescripció processal, car s'enantaven ‚simpliciter et de plano, sine forma, strepitu et figura iudicii, sola facti veritate perspecta‘: detenint l'encausat, l'Oficial es guanyava una bona nota per part de les institucions de l'Església, car havia estat amatent a no deixar-se esmunyir de les mans un possible encausat ‚in causa fidei‘.

Miraré de resumir el tema en dos punts:

1. El text notarial evita de parlar de Nadal, perquè essent Festa (i quina festa) no era dia hàbil per a actuacions judicials o, dit d'una altra manera: per Nadal els tribunals tancaven; datar l'actuació d'un tribunal, sobretot eclesiàs-

tic ,in festo Nativitatis Domini' comportava la idea de quelcom molt greu, que exigia una intervenció sumària;

2. però no havien de tancar per festa els tribunals d'inquisició, que, alliberats de qualsevol exigència processal, tenien llibertat d'actuació i en aquest cas l'Oficial del bisbat de París o actuava aquell vespre i nit o l'endemà al matí l'encausat se li podia haver escapat, fent el camí de Tolosa de Llenguadoc.

Sigui'm permès de dir que per a mi la primera lliçó de les presents pàgines és la de confirmar no sols la validesa, ans la vàlua predominant de les informacions textuais a l'hora de reconstruir el passat, punt en el qual l'exemple dels primers grans estudiosos d'Arnau de Vilanova confirma i engrandeix llur magisteri.

Per a mi, doncs, no hi pot haver dubte del fet que la nit de Nadal a sant Esteve, mestre Arnau de Vilanova, com si li caigués damunt un llamp en cel serè, es trobà implicat en un procés inquisitorial, del qual no sortiria (o almenys intentaria de sortir-ne) fins al 12 d'octubre del 1300; aquella nit tenebrosa era, en canvi, la de Nadal a sant Esteve de l'any 1299. I ell deixa ben clar que el matí del dia 26, sant Esteve, havia de marxar de París perquè un dels objectius de la seva missatgeria, la de retornar al rei de la corona d'Aragó la sobirania damunt la Vall d'Aran, havia de donar un primer pas, el de la constitució d'una comissió encarregada d'estudiar l'afer, per part del rei de França, presidida pel bisbe de Tolosa de Llenguadoc, que era justament la primera estació del viatge a emprendre el dia 26 de desembre 1299. Aquesta decisió judicial del 25 de desembre del 1299 incidia en l'ambaixada o missatgeria d'Arnau de Vilanova davant el rei de França, tal com els dos documents salvats del dit procés exposen de forma ben detallada i engrunada.

Justament el judici ,in causa fidei' allargaria automàticament per a mestre Arnau la seva condició de missatger o ambaixador, perquè el procés inquisitorial començava quan l'ambaixada es trobava en plena activitat i cap dels dos reis implicats no li retiraria la confiança en aquell moment dolorós sense que hi hagués sentència condemnatòria en ferm, ben al revés, atès que el necessitaven com a metge.

Però aquest és un camp, en el qual l'amic McVaugh és mestre amb autoritat internacionalment reconeguda i un servidor no m'atreviré a ,mittere falcem in messem alienam'.

Afegiré només que Arnau de Vilanova certament era a París la nit entre Nadal i sant Esteve del 1299 en què era detingut, i que el 12 d'octubre del 1300, hi apel·lava al tribunal del papa; d'altra banda, la presència personal de mestre Arnau a València és notarialment certificada per als dies 19 i 20 d'abril del 1300, tal com consta en el meu article, p. 366, nota 30, a base de documents publicats pel P. Martí de Barcelona: si, doncs, la nit del 25 al 26 de desembre del 1299 era a París en qualitat de detingut, els 19 i 20 d'abril del 1300 consta personalment a València i el 12 d'octubre del 1300 tornava a ésser a París apel·lant al papa, ell, ,habitor Montis Pesulani' tal com diuen

els nostres dos documents, quants viatges féu a París, implicats en la missatgeria política i en el procés ‚in causa fidei’?

P. D.: Veig que el prof. Gian Luca Potestà, en el seu *L'anno dell'Anticristo. Il calcolo di Arnaldo di Villanova nella letteratura teologica e profetica del XIV secolo*, dins «Rivista di Storia del Cristianesimo», 4 (2007), 431-463, afirma que en l'article ara analitzat del prof. Michael McVaugh, «vengono fornite nuove, decisive argomentazioni a sostegno della tesi dell'unica missione (1300) e viene mostrata l'infondatezza dell'ipotesi, recentemente riproposta, dei due viaggi parigini di Arnaldo, nel 1299 e di nuovo nel 1300»: siguin també per a ell les pàgines, a les quals ara posem punt final, subratllant, però, que si el 25 de desembre del 1299 el *De adventu anticristi* era objecte d'un procés ‚in causa fidei’, setmanes abans devia haver estat presentat al canceller de la Universitat, després aquest el devia haver fet arribar a professors de la Facultat de Teologia, aquests devien haver considerat que contenia doctrina contrària a l'Evangeli i el devien haver denunciat a l'autoritat diocesana, que el vespre de Nadal 1299 actuava judicialment a través de l'Officialis (secretari-executor). De més a més, per a Arnau, que ens recorda aquells esdeveniments en els dos escrits notariais, objecte d'aquestes pàgines, l'any 1299 durava fins al 24 de març següent. La presentació de l'opuscle arnaldià al canceller de la universitat podria ésser datable de l'octubre o novembre 1299, si no abans; restaven, doncs, almenys cinc mesos del 1299.

Barcelona, actual festa de sant Tomàs,
3 de juliol del 2009